

ВОБРАЗ РУСАЛКІ Ў ФАЛЬКЛОРНАЙ ПРОЗЕ ГОМЕЛЬШЧЫНЫ

Ва ўсходнеславянскай міфалогіі пантэон язычніцкіх багоў даволі шырокі, але найбольш у памяці народа захаваліся звесткі пра персанажаў ніжэйшай міфалогіі, бо менавіта яны «жылі» побач з людзьмі, шкодзілі або дапамагалі ім па гаспадарцы. Сярод такіх міфалагічных істот былі і русалкі, «дэманічныя істоты жаночага роду, насельнікі азёраў і рэк» [1, 434]. Уяўленні пра іх даволі разнастайныя, але большасць з іх зводзіцца да таго, што русалкамі становяцца маладыя дзяўчыны-тапельніцы або маленькія дзеці, памерлыя нехрышчонамі. Існуюць таксама адзінкавыя звесткі адносна таго, што «русалкой мог стать любой человек-самоубийца, неважно, какого пола» [3, 223]. Паводле ўспамінаў Яўгеніі Сямёнаўны Савянок, 1936 г. н., з в. Варатын Калінкавіцкага раёна (перасяленка з в. Белая Сарока Нараўлянскага раёна), «Русалкі – это красавицы дзеўкі ў вянках і з лентамі. Русалкі – без хвастоў. І хлопцы могуць быць русалкамі. Хто тоне, той і русалка. То ж дзеўка яго зацягне. От панравіцца хлопец да і зацягне. Пару ж шукае. Кажуць, як на этом свеце, так і тамака людзі паруюцца адна з аднэм».

Вобраз русалкі амбівалентны. З аднаго боку, гэта істоты са звышнатуральнымі якасцямі, якія здольны ўплываць на лёс чалавека, з другога, надзяляюцца звычайнымі чалавечымі рысамі: імкнуцца мець сям'ю, выйсці замуж, таму і «любяць маладых хлопцаў, бо самі не былі замужам» [3, 223]. Амбівалентнасць вобраза праяўляецца і ў тым, што русалкі жадаюць кахання і ў той жа час караюць маладых хлапцоў смерцю: «Русалкам любові не хапае, дык яны хочуць прыгожых хлопцаў заманіць» [3, 218]. Такім чынам вынікае, што русалкі – гэта нябожчыкі, якія пры жыцці не змаглі здзейсніць тое, што было наканавана лёсам, але гэты патэнцыял захаваўся і рэалізуецца такім своеасаблівым спосабам.

У міфалагічных аповедах Гомельшчыны сустракаем шмат звестак пра паходжанне русалак. Лічылася, што імі становяцца маладыя тапельніцы, – «Русалкамі станавіліся маладыя дзеўкі, якія тапіліся, дзеці, што памерлі нехрышчонамі [3, 215], патопленае маткай немаўлятка – «Было ў нас і такое: нарадзіла маладая дзеўка дзіцё, незамужам яна была, дык пайшла і затпіла немаўлятка» [3, 214], дачкі, праклятыя бацькамі – «Русалкамі становяцца ... дзяўчаты, праклятыя мамкамі» [3, 220], «дзеці, якія былі праклятыя бацькамі яшчэ ў малым узросце» [3, 234], «русалка – гэта дзяўчына ... праклятая бацькамі ў дзявоцтве» [3, 235]). Ва ўсходнеславянскай традыцыі лічылася таксама, што русалкамі становяцца «тыя, хто нарадзіліся ці памерлі на русальным тыдні» [2, 142]. Як вынік, прывядзем меркаванне Веры Паўлаўны Багачовай, 1922 г. н., з в. Сякерычы Петрыкаўскага раёна: «Русалкамі становяцца дзеўкі, якія не выйшлі замуж, хто загубіў сваё дзіця, каго пракляла маці» [3, 234].

Знешне русалка ў пераважнай большасці выглядае як маладая прыгожая дзяўчына з доўгімі русымі (чорнымі, залатымі, белымі, зялёнымі, блакітнымі) валасамі, доўгім хвостом замест ног, з прыгожымі сінімі (зялёнымі, блакітнымі) вачыма. Інфарматыры апісваюць яе так: «Глаза, як азёра, галубыя, галубыя, але пад ноч мяняюцца ў чорныя» [3, 224]; «Красуня з доўгімі белымі валасамі і длінным хвостом, як у рыб. У яе блакітныя вочы і бялюсенькі тварык» [3, 231]; «Прыгажэнныя вельмі яны. Валасы доўгія, кожа празрыстая, адзетыя ў белыя сарочки або зусім голая. Галасок танюсенькі. Пачынае гаварыць – быццам вадзіца журчыць» [3, 239].

Разам з тым ёсць і супрацьлеглае апісанне знешнасці русалкі. Так, Соф'я Іосіфаўна Дзянісава, 1919 г. н., з в. Заселле Рэчыцкага раёна, распавядала, што русалка «сама голая, страшная, валасы доўгія. Аж то па зямлі цягнуцца... Прывяжа космы да галля дрэва і калыхаецца» [3, 237]. Аднак падобных апісанняў у міфалагічных аповедах Гомельшчыны няшмат.

Амбівалентнасць вобраза русалкі праяўляецца і ў месцах яе знаходжання. Паводле ўяўленняў, гэта могуць быць і вада, і поле, і лес. Пры змене месца знаходжання мяняецца і яе знешні выгляд: «Хвост рыбін у іх бывае толькі ў водзе, на земле ж – чалавечыя ногі» [3, 244], але не мяняецца яе шкаданосная сутнасць: «Русалкі – вельмі злобныя сушчакства, і сваю злосць яны пераносяць на людзей» [3, 223], «пераварочваюць лодкі, рвуць сеткі рыбакоў, пужаюць рыбу, заманьваюць рознымі падманамі і топяць людзей» [3, 224], «... ноччу калышуцца на дрэвах. Хватаюць людзей і пужаюць» [3, 220], «Русалка жыве ў жыцце. Яна робіць шкоду, калі прыходзіць» [3, 217].

Значна радзей сустракаюцца апісанні станоўчых дзянняў русалкі. Так, яны «дапамагалі ўраджаю жыта» [3, 215], «добрыя русалкі памагаюць рыбакам, вешаюць ім на кручкі шчук, пяюць сабе песні і нікаму зла не робяць» [3, 216].

Паводле міфалагічных уяўленняў, рачныя русалкі, як правіла, збіраюцца гуртамі для сваіх гульняў: «У 12 часоў ночы ... на берагу садзяцца, косы расчэсваюць і грэбешкамі чэшуць і песні пяюць» [3, 225], «аны ўстрайваюць гульні пры свеце луны» [3, 220].

Вядома, што русалкі толькі зрэдку на кароткі тэрмін выплываюць на паверхню вады, прысаджаюцца на падводны камень, на бераг, каб заманіць ахвяру ці атрэсці валасы ад вады. Расчэсваючы свае мокрыя валасы, напрыклад, на працягу гадзіны, яна можа вычасаць столькі вады, што яе дастаткова будзе для затаплення цэлай вёскі. Аднак быць без вады русалкі могуць адмежаваны час, «пакуль не высахне цела, валасы» [3, 230], а потым яны могуць загінуць.

Актывізуюцца русалкі на зямлі падчас Русальнага тыдня. Яны смела і весела размяшчаюцца на беразе вадаёмаў, нават адыходзяць у бліжэйшыя лясы, на лугі і палі, залазяць на дрэвы, каб пагушкацца на галінах і вершалінах. Гэтым русалкі ўспамінаюць пакінутую зямлю і людзей, сярод якіх яны стараюцца знайсці ахвяру. Таму ў Русальны тыдзень лепш за ўсё пазбягаць мясцін каля вады, не мыцца, не праць бялізну і не лавіць рыбу. Але такая перасцярога не адзіная. Былі і некаторыя іншыя спосабы абароны ад

русалак. Так, Тамара Якаўлеўна Снапкова, 1934 г. н., з г. Ветка раіць: *«Каб засцерагчыся ад русалак трэба на нітачку насадзіць кусочак часнака ці цыбулі і завязаць на шыі, бо русалкі не любяць гэтага запаху»* [3, 218]. Таксама русалкі баяцца палыну, крапівы і аера.

Такім чынам, русалкі ў міфалагічных аповедах Гомельшчыны паўстаюць небяспечнымі і добрымі, прыгожымі і пачварнымі. Каб уратавацца ад іх шкодных дзеянняў, трэба выконваць пэўныя перасцярогі.

ЗАЎВАГІ

*1. У артыкуле выкарыстаны матэрыялы фальклорнага архіва кафедры беларускай культуры і фалькларыстыкі УА «Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Ф. Скарыны».

ЛІТАРАТУРА

1. Беларуская міфалогія: энцыклапед. слоўнік / С. Санько, Т. Валодзіна, У. Васілевіч і інш. – Мінск: Беларусь, 2004.
2. Виноградова, Л. Н. Народная демонология и мифо-ритуальная традиция славян / Л. Н. Виноградова. – М.: Издательство «Индрик», 2000.
3. Міфалагічныя ўяўленні беларусаў / уклад. В. С. Новак. – Мінск: Права і эканоміка, 2010.